

MARTA PISZCZATOWSKA

Knyszyn

KNYSZYŃSKIE KRZYŻE TYPU KARAWAKA

W knyszyńskim krajobrazie bardzo często można dostrzec krzyże i kapliczki przydrożne¹. Stawiane były one z różnych okazji, np.: lat klęsk żywiołowych czy epidemii, a także w miejscach, gdzie straszło, gdzie popełniono morderstwo czy przy skrzyżowaniach, itd.² Przydrożne obiekty kultu zaspakajają określone potrzeby społeczne, wyznaczają ważne wydarzenia, pobudzają do refleksji i modlitwy.

Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na specyficzne krzyże „karawaki”, które można napotkać nieopodal Knyszyna.

Krzyże i kapliczki od dawna interesowały badaczy. Odzwierciedleniem tych zainteresowań jest bogata literatura etnograficzna i historyczna. Warto tutaj wymienić takich badaczy, jak: Z. Głoger³, T. Seweryn⁴, A. Chętnik⁵,

1 Niniejszy artykuł jest częścią pracy zaliczeniowej pt. *Krzyże i kapliczki przydrożne w knyszyńskim krajobrazie* w ramach Podyplomowego Studium Muzeologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, opiekun studium – prof. Jan Święch.

2 J. Hochleitner, *Kapliczki Warmii południowej. Przydrożne obiekty kultu jako element ludowego systemu komunikacji*, Olsztyn 2004, s. 42.

3 Z. Głoger, *Encyklopedia staropolska*, t. 3, Warszawa 1978; idem, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1907.

4 T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958.

5 A. Chętnik, *Krzyże i kapliczki kurpiowskie*, „Polska Sztuka Ludowa” 1977, nr 31 (1), s. 39-52.

J. S. Bystron⁶, W. Krasuski⁷, T. Łopatkiewicz⁸, Z. Walczy⁹, A. Maleta¹⁰, K. Piwocki¹¹, B. Piłsudski¹², R. Reinfuss¹³. W 2004 r. ukazało się opracowanie o kapliczkach Warmii południowej autorstwa J. Hochleitnera¹⁴. W ostatnim czasie ukazało się również wiele artykułów o krzyżach i kapliczkach na Podlasiu, m.in.: C. Łuckiewicz¹⁵, E. Rogalewskiej¹⁶, K. J. Pruszyńskiego¹⁷, M. Sokół¹⁸, M. Kaniewskiej¹⁹, J. Sokólskiej i W. Załęskiego²⁰, J. Cetera²¹, W. Kowalczyka²².

Knyszyn ma swój odrębny charakter etnograficzny dzięki swemu położeniu na pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony. W rejonie Knyszyna – w ziemiach: bielskiej, łomżyńskiej i wiskiej oraz powiecie grodzieńskim – ostatni z Jagiellonów, Zygmunt II August, posiadał dobra własne, co było podstawową

6 J. S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, Warszawa 1934.

7 W. Krasuski, *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki podziału przestrzeni*, „Polska Sztuka Ludowa” 1986, nr 40(3), s. 225-232.

8 T. Łopatkiewicz, *Małe formy architektury sakralnej jako przedmiot zainteresowań poznawczych*, „Lud” 1983, t. 67, s. 219-233.

9 Z. Walczy, *Karawaka. Z dziejów kultury religijnej w Polsce*, „Nasza Przeszłość” 1987, nr 68, s. 233-245.

10 A. Maleta, *Granitowa rzeźba ludowa na wschodnim Podlasiu*, „Polska Sztuka Ludowa” 1986, nr 40, (3), s. 221-224.

11 K. Piwocki, *Rzeźba ludowa*, „Polska Sztuka Ludowa” 1976, nr 3-4, s. 131-150.

12 B. Piłsudski, *Krzyże litewskie. Kapliczki i krzyże przydrożne jako dzieło sztuki ludowej i potrzeba ich ochrony*, Kraków 1922.

13 R. Reinfuss, *Sztuka ludowa w Polsce*, Warszawa 1969.

14 J. Hochleitner, op. cit.

15 C. Łuckiewicz, *Drewniane krzyże cmentarne z okolic Sokółki*, „Studia Podlaskie” 1900, s. 265-299.

16 E. Rogalewska, *Symbolika krzyża w przekazach ludowej topografii mitycznej*, [w:] *Ethos literatury w niespokojnym świecie*, red. E. Feliksiak, Białystok 1989, s. 215-234.

17 J. K. Pruszyński, *Kapliczki przydrożne na terenie diecezji łomżyńskiej – informacje wstępne*, „Studia Teologiczne” 2001, nr 19.

18 M. Sokół, *Krzyże i kapliczki przydrożne w krajobrazie miejskim Białegostoku – wczoraj i dziś*, „Zeszyty Dziedzictwa Kulturowego”, red. nauk. K. Łopatecki i W. Walczak, Białystok 2007.

19 M. Kaniewska, *Wczoraj i dziś*, „Spotkania z Zabytkami” 2007, nr 1, s. 40-41.

20 J. Sokólska, W. Załęski, *Kapliczki Puszczy Knyszynskiej – deski wotywnie*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 1997, z. 3, s. 155-167; W. Załęski, *Kapliczki błagalne i święte sosny z okolic Supraśla*, „Polska Sztuka Ludowa” 1988, nr 2; idem, *Kapliczki i krzyże w Puszczy Knyszynskiej*, „Podlasie” 1991, nr 5; A. Dobroński, W. Załęski, *Leśne pamiątki*, „Poznaj swój kraj” 1986, nr 294.

21 J. Cetera, *Pomniki ludu wiejskiego na Podlasiu*, „Podlasie” 1991, nr 5; J. Cetera, *O Chrystusie Fraso-bliwym zwanym czasem Świętym Janem*, „Podlasie” 1991, nr 5, s. 9-11.

22 W. Kowalczyk, *Krzyże kowalskie na Podlasiu*, Katalog wystawy w Muzeum Podlaskim w Białymstoku, Białystok 1992; W. Kowalczyk, W. Pawlak, *Jan Nepomucen Święty Przydrożny*, Białystok – Łomża 2003–2004.

kwestią urządzenia na Podlasiu centralnej rezydencji monarszej²³. Był to obszar nakładania się rozmaitych wpływów osadniczych (mazowieckiego, litewskiego i krzyżackiego) i językowych. Sąsiedował od wschodu z kompleksem gwar wschodniosłowiańskich, od północy – z polskimi gwarami Suwalszczyzny oraz gwarami litewskimi, a od zachodu z dialektalnym arealem mazowieckim²⁴.

Krzyż należy do najprostszych, a jednocześnie niezwykle popularnych symboli. Jego najstarsze przedstawienia znane są już z okresu neolitu. W wielu kulturach krzyż postrzegano jako motyw ornamentalny i symboliczny, na długo przedtem, zanim na stałe stał się symbolem chrześcijaństwa. Stanowił m.in. symbol słońca lub deszczu, życia, dobrobytu, płodności²⁵.

Krzyż chronił przed wszelkim złem. Dotyczy to krzyży stojących na rozstajach dróg, uroczyskach albo innych miejscach zagrożonych obecnością diabłów, czarownic, czy potępionych dusz. Krzyże ochraniały, jak mówią słowa modlitwy: „od powietrza, głodu, ognia i wojny”²⁶. Obecność krzyża we wsi lub na podwórku miała strzec przed epidemiami, pożarem, klęskami żywiołowymi, wojnami. Wierzono, że krzyż przy rzece pomoże bezpiecznie przepłynąć się.

Krzyże witały i żegnały mieszkańców i przybyszów. Do dziś zachował się zwyczaj odprowadzania zmarłych mieszkańców wsi w ostatniej drodze na cmentarz do krzyży znajdujących się na granicy wsi. Także po dzień dzisiejszy przy krzyżach odbywają się nabożeństwa majowe i październikowe różańce. Krzyże i kapliczki mieszkańcy danej wsi dekorują na święta kościelne. Dzisiaj często obserwujemy dwa krzyże obok siebie, stary i nowy. Jest to bez wątpienia symbol ciągłości pobożności danej społeczności.

Krzyże, a także kapliczki spełniały funkcję drogowskazu. Ustawione często na rozstajach dróg lub po prostu przy drogach – wskazywały drogę. Kiedy drogi pokrywała duża warstwa śniegu, ułatwiały orientację w terenie, niekiedy były zaznaczane na mapach historycznych jako obiekty charakterystyczne, wyznaczające granice dóbr. Krzyż mógł być stawiany jako dziękczynny, np. za okazaną łaskę, ustrzeżenie od moru – *karawaka*, za ocalenie życia w wypadku, praktycznie za wszystko, jeśli tylko starczyło religijnej żarliwości. Krzyż mógł upamiętniać miejsce, jeśli wydarzyło się tam coś niecodziennego, od zbrodni zaczynając,

23 zob. J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000.

24 zob. D. K. Rembiszewska, *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu*, Warszawa 2006; eadem, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża 2007.

25 M. Sokół, op. cit., s. 119-125.

26 zob. *Dziedzictwo kulturowe regionu Puszczy Białowieskiej*, Hajnówka – Białowieża 2007; *Litewskie krzyże ludowe*, katalog wystawy, Wrocław – Białystok 2006–2007.

poprzez cud, objawienie, a na uroczystym ślubowaniu kończą. Krzyż przypominał o zmarłym, mógł być ustawiany dla osoby zasłużonej, ukochanej. Oznaczał miejsce dawnych mogiłek, pokazywał, gdzie pochowano zabójcę, samobójcę, czy niechciane dziecko. Upamiętniał śmierć powstańców, czy osób zamordowanych w czasie okupacji²⁷.

Często występujący na Podlasiu symbol krzyża z półksiężycem oznacza zwycięstwo Chrystusa nad śmiercią, Matki Bożej nad szatanem²⁸. Półksiężyc traktowany jest jako symbol ciemności i zła. Występuje bardzo często u nasady większości kutych krzyży. Należy tu podkreślić, iż młodsze pokolenie, nieznające już tradycji, interpretuje błędnie ten symbol jako zwycięstwo chrześcijaństwa nad islamem.

Krzyże były dla naszych przodków zjawiskiem powszechnym, zrośniętym z otaczającym krajobrazem. Fundatorami krzyża czy kapliczki byli zazwyczaj ich wykonawcy, mający konkretną intencję, ale równie dobrze obiekt mogła ufundować cała społeczność danej miejscowości. Często inicjatorem mógł być właściciel okolicznych dóbr, niekiedy również fundator opiekował się swoim dziełem²⁹.

Krzyże drewniane były najprostsze, ale jednocześnie najmniej trwałe, często wykonywano je kilkumetrowe i wraz z niszczeniem podstawy krzyża wkopywano je coraz głębiej lub podpierano nowymi. Miejsce, w którym ustawiono krzyż stawało się święte, dlatego unikano i nadal unika się usuwania starych krzyży bez zastąpienia ich nowymi. Jeśli naprawiano krzyże to zazwyczaj w Dzień Zaduszny, czyli 2 listopada lub w końcu kwietnia, przygotowując je na nabożeństwa majowe. Jeśli usuwano krzyż, to zazwyczaj palono go w Wielką Sobotę albo na św. Rocha (16 sierpnia). W kulturze ludowej silne było przekonanie, że na osobę, która usunie krzyż spadną nieszczęścia, m.in. choroby w rodzinie, pożary, powódzie, gradobicia³⁰.

Drzewo w kulturze ludowej symbolizowało przede wszystkim „święte drzewo”. Od starożytności było ono teofanią, obrazem kosmosu, symbolem życia, punktem centralnym świata – pod jego postacią kryła się rzeczywistość duchowa. Dlatego święte drzewo to symbol rajskiego ogrodu, drzewa „wiadomości dobrego i złego”, a także drzewa „krzyża”, na którym oddał życie Chrystus i pod którym stała jego Matka. Drzewo to oś świata i znak jego porządku. Drzewo łączy wszystkie sfery kosmosu: podziemia, ziemię i niebo³¹.

27 M. Sokół, op. cit., s. 122-125; W. Załęski, *Kapliczki i krzyże...*, s. 5.

28 W. Kowalczyk, op. cit.

29 J. K. Pruszyński, op. cit.; M. Sokół, op. cit., s. 122; W. Krasuski, op. cit., s. 225-232.

30 M. Sokół, op. cit., s. 123.

31 http://fidel.waw.net.pl/nepomuk/tygiel_kultury12-2003.htm.

Według legendy przytoczonej przez Zygmunta Glogera w *Encyklopedii staropolskiej* pierwsze przykłady architektury sakralnej w Polsce wiązały się z ważnym wydarzeniem, jakim było przybycie św. Wojciecha. Kiedy święty podróżował z Krakowa do Gniezna, zatrzymywał się co jakiś czas i głosił kazania. W miejscach, gdzie nauczał, mieszkańcy ku pamięci wystawiali kapliczkę. Podobno pierwsza stanęła we wsi Modlnica, oddalonej o milę od Krakowa³².

Ważnym etapem w dziejach małej architektury sakralnej był okres kontrreformacji. Po soborze trydenckim (1545–1563) wzrosła liczba krzyży, kapliczek, przydrożnych figur, czy całych zespołów kalwaryjnych. Sobór trydencki nadał tego typu obiektom oficjalną rolę miejsc kultu religijnego oraz miejsc głębszego przeżywania ofiary Chrystusa na krzyżu, a także ugruntował i upowszechnił rolę „karawaki” jako krzyża morowego³³.

W 1621 r. synod nakazał proboszczom, by we wszystkich wsiach należących do parafii przy drogach były ustawione znaki krzyża świętego. Stawianie krzyży na polach miało na celu obronę zasiewów przed złą pogodą czy uderzeniami piorunów.

Mała architektura sakralna interesowała badaczy już od połowy XIX w. Zygmunt Gloger pisał: „W okolicach między Narwią i Biebrzą t.j. Tykocinem i Goniądzem widzieliśmy w latach naszych dziecinnych mnóstwo krzyżów, z których dwa typowe, odrysowane przez nas w roku 1865, tutaj podajemy”³⁴.

Tradycja wznoszenia krzyży i kapliczek sięga głęboko w przeszłość, jednak większość zachowanych pochodzi z XIX i XX w. Na początku XX w., kiedy złagodzono wprowadzone po upadku powstania styczniowego zakazy carskie zabraniające wznoszenia nowych i remontowania starych krzyży i kapliczek poza terenem cmentarzy (ukaz gen. Murawjowa wydany w 1863 i uchylony w 1905 r.), zaczęto je ponownie fundować³⁵.

Niestety, dla parafii Knyszyn nie istnieją spisy krzyży i kapliczek, chociaż przypuszcza się, iż takie były wykonywane. Z 1910 r. pochodzi spis krzyży i kapliczek przydrożnych sąsiedniej parafii Suchowola³⁶.

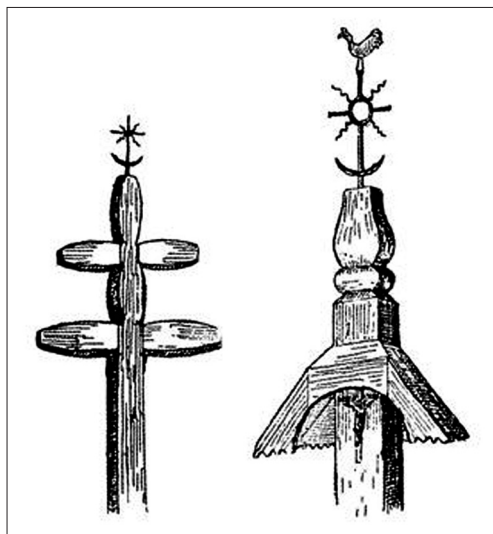
32 Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska...*, s. 2.

33 M. Sokół, op. cit., s. 122; zob. Z. Walczy, op. cit., s. 238-239; zob. T. Seweryn, op. cit.; J. S. Bystroń, op. cit., s. 316.

34 Z. Gloger, *Budownictwo drzewne...*, s. 166.

35 W. Kowalczuk, *Krzyże i kapliczki przydrożne nad Biebrzą*, „Wszechnica Biebrzańska”, z. 2, Goniądz 2006, s. 183-184.

36 J. Kloza, J. Maroszek, *Spis krzyży i kapliczek przydrożnych parafii Suchowola z 1910 r.*, „Białostoczczyzna” 1995, nr 1/95, s. 89-100.

Krzyże podlaskie znad Narwi i Biebrzy. Odrysował Z. Gloger w 1865 r.
Z. Gloger, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1,
Warszawa 1907, s. 166.

Po wprowadzeniu czytelnika w tematykę krzyży i kapliczek przejdę teraz do krzyży typu „karawaka”.

„**Karawaka**”, krzyż choleryczny lub krzyż św. Benedykta, pochodzi z XVI w. z miasta Caravaca w Hiszpanii. W czasie trwania występujących epidemii zarazy rozprzestrzenił się na wschód. Był popularny w Polsce pod koniec XVIII, a upowszechnił się w XIX i na początku XX w.

Krzyże morowe – „karawaki” – fundowano jako zbiorcze od całej wsi, stawiano je przy granicach wsi. Trzeba było wykonać i postawić go w ciągu doby. Rano mężczyźni szli do lasu, ścinali najpiękniejszą sosnę. W tym czasie kobiety narządzały krosna, aby wytkać 40 metrów płótna lnianego – *swojczyka*. Każdy musiał mieć robotę przy tkaniu lub ciosaniu. Rano w wybranym miejscu poza wsią, najczęściej przy cmentarzu „cholerycznym”, kopano dół, do niego wkładano płótno i na tej ofierze ustawiano krzyż³⁷. „Karawaka” ma zazwyczaj 7 krzyżyków i 18 liter, jest to krzyż o dwóch przecznicach³⁸.

³⁷ W. Załęski, *Kapliczki i krzyże...*, s. 5.

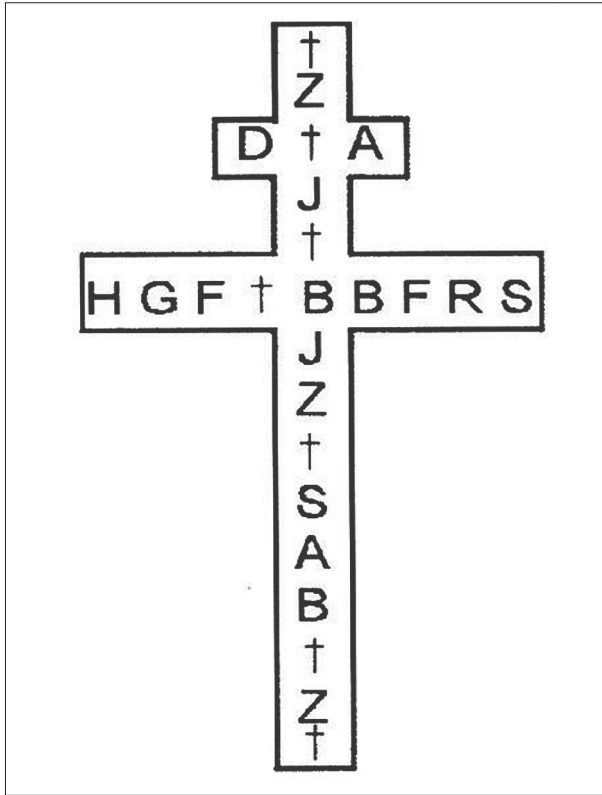
³⁸ Z. Walczy, op. cit., s. 234.

Największe żniwo śmierci wśród ludności naszego kraju zebrały epidemie w XVIII w., zwłaszcza w okresie tzw. wojen północnych, gdy znaczna część Rzeczypospolitej znajdowała się praktycznie pod okupacją szwedzką. Grasująca przez kolejne trzy lata, od roku 1709 do 1711, dżuma pochłonęła dwie trzecie ludności północnej Polski i Prus. A zaczęło się od surowej zimy w roku 1709, gdy silne mrozy spowodowały wymarznącie ozimin i wyginiecie zwierzyny, wiosną zaś przyszły ulewy trwające przez kilka miesięcy. Nastął głód, który sprzyjał gwałtownemu rozszerzaniu się zarazy. Zdarzyło się, że w niektórych wsiach nikt nie pozostał przy życiu. W ówczesnym Ełku liczącym około dwóch tysięcy mieszkańców, dżuma pochłonęła tysiąc trzysta ofiar. Epidemia ta – jak podają ówczesne zapisy – wylęgła się w szwedzkich lazaretach w Pińczowie na przełomie lat 1702–1703, i w ciągu następnych lat rozprzestrzeniła się nie tylko na terenie Polski, ale objęła również całą środkową i wschodnią Europę. Była to epidemia „czarnej śmierci”, ostatnia ponoć w Polsce wielka epidemia dżumy. Wobec epidemicznych chorób ludność była właściwie bezbronna. Jedynym skutecznym przed nimi ratunkiem – jak zanotował jeden z XVI-wiecznych lekarzy, było „wnet daleko wyjść, uchodzić i nierychło wracać”. Toteż przed zarazą, kto żyw umykał z większych skupisk ludzkich i zaszywał się w ostępach puszczy, które były niejako barierą dla rozprzestrzeniania się epidemii³⁹. Przed „morowym powietrzem” uciekali również królowie, jak to uczynili Zygmunt August i Władysław IV, którzy na czas panowania epidemii w stołecznym Krakowie chronili się w Puszczy Knyszyńskiej w królewskim dworze w Knyszynie.

Knyszyn otoczony jest krzyżami typu „karawaka”. W latach 1709–1711 Knyszyn nawiedziła zaraza, wymarła większość mieszkańców⁴⁰. Według ksiąg metrykalnych liczba urodzeń zmalała o połowę – ze 103 w roku 1709 do 51 w 1710. Z informacji otrzymanej od J. Maroszka, prawdopodobnie po zarazie ustawiono wokół Knyszyna tego typu krzyże, aby chronić miasto przed kolejnymi zarazami. Teraz Knyszyn otaczają murowane „karawaki”, możliwe jest, iż po 1905 r. postanowiono zastąpić drewniane krzyże murowanymi, o wiele trwalszymi.

39 http://83.12.123.170/kuznicab/art/art_a17.htm.

40 K. Cyganek, *Kronika parafialna, kościoła knyszyńskiego*, Knyszyn 1944, (maszynopis), s. 262.

Źródło: Karawika czyli Krzyż o dwóch ramionach. Nabożeństwo w czasie cholery winnych chorób epidemicznych, Łowicz – Warszawa 1894.

Każda litera na krzyżu oznacza pierwszą literę wyrazu rozpoczynającego modlitwę.

Krzyż – Krzyż, Krzyżu. J, że wyraz ten wymawiając trzeba robić na sobie znak Krzyża świętego.

J. M. J.

1. + – Krzyżu Chrystusów! Zachowaj mnie
2. Ż – Żarliwość domu Twego niech mnie uwolni
3. + – Krzyż zwycięstwa, Krzyż panuje, Krzyż rozkazuje, przez znak Krzyża Panie uwolnij mnie od tego zaraźliwego powietrza
4. D – Daj Boże! Boże mój, uchylenie

złego powietrza ode mnie i od miejsca tego

5. J – Ja w ręce Twoje Panie polecam ducha mojego, serce moje i ciało moje
6. A – Anizeli Niebo było i ziemia, Bóg był i mocen jest uwolnić mnie od złego powietrza
7. + – Krzyż Chrystusa mocen jest uchylić złe powietrze z miejsca tego i od ciała mojego
8. B – Błoga rzecz jest oczekiwać Boskiej pomocy w milczeniu, aby zniweczyła to złe powietrze

9. **S** – Skłonię serce moje do czynienia sprawiedliwości Twoich, obym się nie zawstydził, że wzywałem Ciebie Panie!
10. **Ż** – Żarliwością uniosłem się nad niegodnymi, widząc pomyślność grzeszników, miałem nadzieję w Tobie o Boże
11. **+** – Krzyż Chrystusów odpędzi czarty i powietrze zepsute i zarazę oddali
12. **S** – Sam jestem twojem zbawieniem, mówi Pan, wołaj do mnie a ja cię wysłucham i uwolnię od złego powietrza
13. **A** – Ach przepość przepości wzywa, głosem Twoim Boże wypędziłeś czarty, zachowaj mnie od tego powietrza
14. **B** – Błogosławiony, kto ma nadzieję Panu, i nie ogląda się na próżność i niedorzeczności zawodne
15. **+** – Krzyżu Chrystusów byłeś dawniej hańbą i pogardą, teraz jesteś chwałą i uszanowaniem, bądź mi zbawieniem oddal czarta od miejsca tego i powietrze zepsute od ciała mojego
16. **Ż** – Żarliwość o honor Boski niech mnie nawróci wpierw niż umrę i w Imieniu Twojem zachowaj mnie od złego powietrza
17. **+** – Znak Krzyża niech uwolni lub Boży i od złego powietrza tych, którzy w Nim mają nadzieję
18. **H** – Hardy Ludu, jakże to wywdzięczasz się Panu? Oddaj obietnice twoje niosąc ofiarę chwały i ufaj Jemu, że mocen jest miejsce to i ciebie od złego powietrza uwolnić, bo którzy ufają mu, nie bywają zawstydzeni
19. **G** – Gardło moje niech się spieczce i do szczęki mojej niech przy-
Ignie język mój, gdybym Cię nie miał błogosławić, uwolnij nadzieję mających w Tobie, ufam Tobie, uwolnij mnie Boże od tego złego powietrza i miejsce to – w którym Imienia Twojego wzywam
20. **F** – Fundamenta ziemi wstrząsnęły się ciemności całą ziemię ogarnęły w czasie Twojej śmierci Panie. Boże mój! Niech się nie stanie nikczemna czartowska moc, boś po to przyszedł Synu Boga żywego abyś zniweczył dzieła czarta; oddał mocą Twoją miejsca tego i ode mnie sługi Twojego złe powietrze, niech się uchyli morowa zaraza ode mnie w ciemności zewnętrzne
21. **+** – Krzyżu Chrystusów broń nas i uchył z miejsca tego złe powietrze i sługę Twego uwolnij od moru, boś łaskawy jest i miłosierny
22. **B** – Błogosławiony – kto nie spojrział na próżności na nikczemności fałszywe, w dniu złym uwolni go Pan, Panie! Tobie zaufałem, uwolnij mnie od tego złego powietrza
23. **F** – Fundamentem i ucieczką stał się Pan dla mnie bom w Nim zaufałem, zachowaj mnie Boże od złego powietrza
24. **R** – Racz wejrzeć na mnie Panie! Boże mój Wszechmogący z Świętej Stolicy Majestatu Twego, zmiłuj się nade mną dla miłosierdzia Twojego od morowego powietrza ocal mnie!
25. **S** – Sam jesteś uzdrowieniem mojem, uzdrów mnie! A będę uzdrowiony, zachowaj mnie! a będę zachowany
- AMEN**

Krzyże typu „karawaka” stanowią charakterystyczny element knyszynskiego krajobrazu.

Przydrożne obiekty kultu religijnego w gminie Knyszyn w większości pochodzą z XIX i XX w.

Autorka ma nadzieję, że niniejszy artykuł wzbogaci badania nad historią i etnografią gminy Knyszyn.

Knyszyn Caravaca crosses

Summary

The Knyszyn landscape is often embellished with roadside crosses and shrines. They were erected to mark different occasions, such as periods of natural disasters and epidemics.

Caravaca crosses are typical elements of the Knyszyn landscape. A Caravaca cross, also called a choleric or Saint Benedict cross, comes from the 16th century from the city of Caravaca in Spain. During plagues it spread east. It was popular in Poland at the end of the 18th century and spread on in the 19th and at the beginning of the 20th centuries. It was erected to protect a city against another epidemic. “Caravaca” usually has 7 little crosses and 18 letters; it is a double-cross-barred crucifix. Knyszyn is surrounded by such crosses. Most roadside objects of religious cult in Knyszyn municipality come from the end of the 19th and 20th centuries. The author hopes that this article will enrich the research on the history and ethnography of Knyszyn municipality.

Кнышинские кресты типа Каравака

Резюме

В кнышинском ландшафте очень часто можно заметить кресты и придорожные часовенки. Их воздвигали по разным случаям. Такими были, в частности, годы стихийных бедствий и эпидемий.

Характерным элементом кнышинского ландшафта являются кресты типа каравака. Каравака – холерный крест или крест св. Бенедикта. Он берет своё начало в XVI веке, происходит из города Каравака в Испании. Во время

эпидемий он распространился на восток. Был популярен в Польше в конце XVIII столетия, а распространился в XIX и на начале XX века. Его ставили, чтобы сберечь город от повторной эпидемии. У «Каравака» обычно 7 крестиков и 18 букв, это крест с двумя перекладинами. Город Кнышин окружён крестами типа каравака. Придорожные объекты религиозного культа в гмине Кнышин в большинстве восходят к концу XIX и XX веку. Автор надеется, что настоящая статья обогатит исследования над историей и этнографией гмины Кнышин.